

Клавдія ПАНАСЮК

Львів, Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
УДК 808.5:355.233

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14011>

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКА – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЗВО

Резюме: Стаття присвячена актуальній проблемі необхідності набуття риторичних компетентностей здобувачами вищої освіти усіх спеціальностей. Доводиться, що риторика – класична наука, затребувана в наші дні як інструмент управління та впорядкування життя суспільства, формування особистості через слово. Обґрунтовується ідея, що риторика як навчальна дисципліна, яка зараз належить до переліку вибіркових, має стати обов'язковою для вивчення. Пропонується як один із прикладів для наслідування вивчення риторики у сучасних вищих військових закладах України. Тут навчання основ риторики, питань ораторського мистецтва, впливають із тих завдань, які мають виконувати офіцери у військах.

Риторика формує й розвиває в людині систему духовно-моральних цінностей, культуру мислення, культуру мовлення, культуру поведінки та спілкування, а тому знаходить усе більше поширення у світі. Отже, риторика має бути першорядною з гуманітарних дисциплін для вивчення в кожному закладі вищої освіти України.

Ключові слова: риторика, риторична компетентність, комунікативна культура, ефективне мовлення, толерантне спілкування, переконання.

FORMATION GRADUATES' RHETORICAL SKILLS IS A PRIORITY FOR MODERN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract: The article is focused on the actual problem for the students of all specialties to obtain rhetorical competencies. It is proved that rhetoric is a classical science that is in demand today as a tool for managing and organizing the life of society and forming a personality through words.

It is substantiated that rhetoric as the academic discipline, which is currently included in the list of elective subjects, should become compulsory. The study of rhetoric in modern higher military educational institutions in Ukraine is offered as one of the examples to follow. Teaching the fundamentals of rhetoric and oratory originates from the tasks that officers perform in the army.

Rhetoric creates and develops a person's spiritual and moral values system, thinking culture, speech culture, behavior and communication culture. In this case, it is becoming widespread around the world. Therefore, it should be a primary humanitarian discipline to be studied in every higher education institution in Ukraine.

Keywords: rhetoric, rhetorical competence, communicative culture, effective speech, tolerant communication, persuasion.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності випускника кожного вищого навчального закладу залежить від багатьох чинників. Поряд з якісною базовою освітою зі свого фаху він повинен мати необхідні ділові та моральні якості, певні організаторські здібності, визначатися загальною культурою, вмінням працювати з людьми.

Самоактуалізуватися у професійній сфері та досягти результативності у своїй спеціалізації кожному індивідові допоможе риторична компетентність, над удосконаленням якої потрібно системно працювати впродовж усього життя. А набуті основні теоретичні знання, сформувані базові і практичні вміння комунікувати, майбутні фахівці можуть під час вивчення навчальної дисципліни риторика.

Аналіз нових досліджень проблеми. Проблема формування риторичної компетентності особистості є багатоаспектною і становить предмет дослідження філософських, психологічних, педагогічних, лінгвістичних наук. Так, у новітньому науково-педагогічному інформаційному просторі представлені різні підходи до трактування поняття «риторична компетентність»: у філософському (В. Вандишев, М. Кащей, О. Марченко, С. Шкіль), педагогічному (Н. Голуб, З. Куньч, Г. Сагач, Л. Ткаченко), політичному (Ю. Харченко), філологічному (А. Артюхова, К. Ушакова), культурологічному (О. Гончарова), юридичному (С. Володіна, Н. Загребельна, О. Олійник). Питання риторичної культури досліджують Л. Горобець, О. Залюбінська, О. Кучерук. Окремі аспекти військової риторики висвітлюють Ч. Далецький, С. Зверев, О. Красицька.

Однак, доводиться констатувати, що поза увагою дослідників залишається проблема необхідності повернення навчальної дисципліни «Риторика» до обов'язкових для вивчення в усіх вищих навчальних закладах.

Мета статті. Обґрунтувати ідею про необхідність повернення риторики до числа дисциплін обов'язкових до вивчення під час здобуття вищої освіти.

Методи дослідження. У даній статті застосовані елементи теоретичного, дидактичного аналітико-описового та оглядового методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Риторика як навчальна дисципліна в Європі увійшла в освітню систему ще в Давній Греції (V-IV ст. до н.е.). Коли Горгій, один із найяскравіших ораторів усієї історії людства, відкрив в Афінах 427 р. до н.е. школу, де навчав красномовству юнаків з багатьох родин. Згодом заняття риторикою тут набуває масового характеру. Формуються школи, методологію і методику яких використовують і сьогодні у практиці вивчення риторики.

Розглянемо найбільш знакові, до яких належить школа Сократа, що ставив за мету навчити своїх учнів шукати істину. Його учень Платон заснував поблизу Афін свою школу Академію, названу на честь грека – героя Академа. Проіснувала ця Академія дев'ять століть, до 523 року нашої ери. Свої навчальні ідеї він відобразив у таких афоризмах: «Риторика – найбільше для людей добро», «Покажи мені зараз свою небагатослівність, а багатослівність покажеш іншим разом», «Людина – єдина з істот, сприйнятлива до знання, яке ґрунтується на роздумах». Узагальнив

риторичні досягнення попередників Аристотель. Після смерті Платона він заснував власну школу біля храму Аполлона Лікейського, яка називалася лікей (пізніше ліцей). З погляду розвивальної освіти вартісним у досвіді Аристотеля є те, що головним у риториці він вважав пошук доказів, способів переконання.

Учителі красномовства як у давньогрецьких школах, так і згодом у школах давнього Риму, приділяли увагу переконувальній методиці. Так, у той час у Римі тривалий час очолював риторику школу Марк Фабій Квінтіліан (бл. 35 – 100 р. н. е.), який обстоював ідею, що для освіченої людини обов'язковим і необхідним є навчатися красномовству.

Педагоги ранньовізантійських риторичних шкіл у своїй практиці продовжували класичні традиції античного красномовства, але вже на основі синтезу язичницької культури й християнського вчення. Цим визначалася риторику школа в Газі, де візантійці здобували вищу освіту. З XIII ст. в Європі почали діяти університети, де риторика була однією з обов'язкових навчальних дисциплін. А в епоху Відродження риторику почали викладати у спеціалізованих навчальних закладах: зокрема в лицарських і гільдійських школах.

Інтерес до риторики у різні епохи і у різних спільнотах не завжди був високим. Спостерігалися її злети і падіння. Проте риторика завжди відроджувалася на якісно новому рівні там, де суспільні еліти розуміли її розвивальне й культуротворче значення, там, де продовжувалося її вивчення у школах різного рівня.

У цьому сенсі виняток не становить й Україна. Вже укінці X ст. в Київській Русі започаткувалися «школи книжного вчення», де викладали діалектику, риторику, граматику переважно для князів, бояр, духовенства.

Біля витоків української риторики був один з високо освічених красномовних церковних учителів Кирило Туровський (XII ст.). За Л. Мацько й О. Мацько, «він був не тільки оратором та письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові»¹.

З настанням доби Відродження (друга половина XVI – XVII ст.) у культурно-освітньому житті українців сталися помітні зміни: з'явилися середні навчальні заклади. Як зазначають автори *Педагогічної риторики*, однією з перших була козацька школа на Січі. «Тут поряд з іншими предметами вивчали уміння закликати до бою. Виступати з промовами про козацький устрій, козацькі чесноти, військові наміри, звертатися до православних українців за підтримкою»².

Велику роль у розвитку освітньої системи зіграла слов'яно-греко-латинська школа, яку відкрив у м. Острозі князь Костянтин Острозький, братські школи, Києво-Могилянська колегія, яка у 1701 р. стала академією. У цих закладах першорядною була навчальна дисципліна риторика, здобутками якої послуговуємося і в наші дні.

¹ Л. Мацько, О. Мацько, *Риторика*: навчальний посібник, Київ: Вища школа, 2003, с. 60.

² *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика*: монографія / за ред. О. А. Кучерук, Київ: КНТ, 2016, с. 50.

Акцентуючи на значенні риторики у вітчизняній освітній системі, маємо пам'ятати про негативний вплив, які справляли на розвиток утиснення української мови та школи у XVIII-XIX століттях. Як зазначає Г. Сагач, «у період з 1850 по 1917 рр. зі шкіл, ВНЗ виганялася риторика, усі види промов (ділові, наукові), що тяжко відбилосся на якості освіти»¹. На українських землях не стало сприятливих суспільно-політичних та освітніх умов для розвитку красномовства на українськомовній основі. Цей період національної освіти справедливо визначають як кризовий.

А 20-30 роки XX ст. для нашого народу стали трагічною епохою. За М. Фенко та З. Мацюк, «з одного боку, це пора піднесення національної самосвідомості українців, а з іншого – цей ренесанс був приречений на загибель плановою русифікацією України»². У таких умовах марно було сподіватися на розвиток українського красномовства.

Не залишили надій на поступ вільного українського слова і події Другої світової війни та післявоєнні репресії. У 50-60 рр. XX ст. актуальними були тільки окремі проблеми культури мовлення. Риторика повністю випала з навчальних програм ВНЗ. Тільки зі 70-х років XX ст. її почали впроваджувати у програми факультетів міжнародних відносин. Компартійній владі не були потрібні фахівці з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням. На думку З. Куньч, «всі проблеми ораторського мистецтва практично зводили до вивчення ораторської майстерності партійних вождів»³.

Справжній ренесанс для української риторики настав у 90-ті роки XX ст. у незалежній Україні. Повернулася із фактичного забуття і навчальна дисципліна «Риторика». Спочатку в програмах філологічних, юридичних, педагогічних і філософських спеціальностей з'явилися нові навчальні дисципліни, започатковувалися різноманітні за обсягом й етапами навчання освітні курси з риторики на кшталт основи риторики, загальної риторики, культури мови і риторики.

Трохи пізніше, з урахуванням постійно зростаючого запиту менеджменту великих промислових підприємств і потреби реагування на затребуваність приватного сектору в риторичних знаннях та вміннях випускників вишів, риторика викладалася вже і для студентів різних економічних спеціальностей та навіть здобувачам інженерних фахів.

Розроблялися і впроваджувалися в освітній процес авторські програми прикладної риторики для забезпечення ефективної комунікації в публічній сфері, в органах місцевого самоврядування. Адже ж на часі постала проблема підготовки управлінців нового зразка з лідерським потенціалом для служіння громадянам. У навчальні плани більшості спеціальностей у закладах вищої освіти риторика

¹ Г. М. Сагач, *Риторика*: навчальний посібник / вид. 2-е переробл., Київ: Ін Юре, 2000, с. 44.

² М. Фенко, З. Мацюк, *Красномовство*: навчальний посібник, Луцьк: Вежа Друк, 2015, с. 102.

³ З. Куньч, *Українська риторика: історія становлення і розвитку*: навчальний посібник, Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2011, с. 8.

включалася як комплексна дисципліна. Завдяки цього активно формувався важливий і обов'язковий складник інтегральної професійної компетентності – мовнокомунікативний.

Останніми роками з різних об'єктивних та інших причин, якщо не у всіх ЗВО, то в більшості з них спостерігається ущільнення навчальних програм з усіх напрямів вищої освіти. Першими були ущільнені гуманітарні дисципліни, і серед них риторика. Хоча в багатьох галузях інтелектуальної діяльності: юстиції, дипломатії, журналістиці, культурології тощо риторична компетентність є однією з визначальних умов професійного успіху та обов'язковим маркером іміджу інтелегентної, кваліфікованої, комунікативно компетентної особистості, що здатна продукувати своє мовлення в координатах інформаційної гігієни, добропорядності й професійної чесності у вербальному переконуванні, спростуванні та висновкуванні.

Реально риторика втратила свої позиції у ЗВО. А це дисципліна апіорі необхідна, безпосередньо спрямована на формування у здобувачів освітніх знань риторичного канону. Зокрема основ ораторії, засад і нюансів еристики у форматах публічної дискусії, дебатів, перемовин, круглого столу, особливостей етнориторики, практично необхідних у соціумі в цілому та в кожній професії зокрема. Тож випускники бакалаврату і магістратури тепер позбавлені можливостей в комплексі опанувати той фундаментальний освітній ресурс, без якого ефективно й переконливе спілкування стає важко досяжним для індивіда, якщо не сказати недосяжним.

Риторика переведена до блоку навчальних дисциплін вибіркових. Це надає лише певні шанси зберегти в закладі її потенційні дидактичні можливості. Але більше доля риторики залежить від гарантів, їх персональних позицій. Це робить риторичну вразливою, бо щороку є ризик, що її буде вилучено з навчального процесу. Позиція будь-якої дисципліни, що «на вибір» завжди хитка, бо далеко не всі здобувачі вищої освіти, особливо перших курсів, свідомі того, що той чи інший предмет сприятиме їм у професійній практичній діяльності. Як стверджують, зокрема, наші вихованці «на вибір» створює враження певної другорядності навчальної дисципліни.

Щодо риторики, то тільки в процесі вивчення ті, хто навчається, переконуються, що вона розвиває в людині систему якостей: культуру мислення (глибину, ерудицію, швидкість мислення), культуру мови (правильність, виразність, ясність, точність), культуру поведінки (ввічливість, тактовність, коректність), культуру спілкування (увагу до співрозмовника, вміння слухати та чути. У наш час риторика – це наука переконувальної комунікації. Оскільки ми живемо в суспільстві, нам необхідно враховувати думки інших людей, радитися з ними. Бо переконати іншого – значить обґрунтовувати свої ідеї таким чином, щоб ті, хто бере участь і долучилися до них, стали нашими союзниками.

Що стосується перспектив викладання риторики в українських ВНЗ, то сучасний консенсус провідних вітчизняних філологів зводиться до наступного: доцільно було б наповнити освітню вертикаль спецкурсами «Еристика», «Академічна

риторика», «Службове мовлення» тощо задля формування повноцінної риторичної компетентності. Або ж перейняти практику військових закладів вищої освіти, де риторика входить як складова до навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Програма її побудована за кредитно-модульною системою, де виокремлено чотири змістові модулі: «Основи фахового мовлення», «Сучасний діловий документ», «Основи риторики», «Ораторське мистецтво». Останні два охоплюють усі найважливіші аспекти загальної і прикладної риторики.

Адже офіцер-військовик має вміти виголошувати промови різних типів, а перед цим їх укладати. Бути обізнаним з різноманітними формами ділового спілкування. Знати, як результативно провести службову нараду чи бесіду з підлеглими. Знати, як із користю для справи та іміджу своєї установи бути дієвим учасником зустрічі із представниками ЗМІ, володіти коректними навичками ведення розмови зі стаціонарного чи мобільного телефонів, гідно поводитися під час суперечок, грамотно і толерантно критикувати точку зору опонентів. Саме ці компетенції здобувають майбутні офіцери-військовики під час вивчення риторики.

Учасники війни Росії проти України, які зараз навчаються у ВВНЗ, свідчать, що бойовий дух вселяє і підтримує у своїх підлеглих той офіцер-командир, який уміє налагодити особистісні стосунки зі своїм підрозділом. Той, хто вміє побачити в кожному з воїнів особистість, доброзичливо до них ставиться.

Командир будь-якої військової ланки має вміти обрати й підтримати для досягнення професійної мети найбільш адекватний у конкретній ситуації стиль спілкування. Тобто бути не просто мовцем, а володіти належною мовною та мовленнєвою культурою, тобто володіти словом.

Риторика як наука і навчальна дисципліна здобуває у світі все більшу й більшу популярність. Сьогодні риторика – це розуміння про ефективне та перспективне спілкування у всіх можливих життєвих ситуаціях та професійних комунікаціях. У сучасній філософії та лінгвофілософії з'явився напрям комунікативна філософія. Його ідея – так звана ідеальна комунікація або трансцендентна прагматика і трансцендентна риторика. Представники цього напрямку (Юрген Габермас, Вітторіо Геске та ін.) стверджують, що гармонійне суспільство може існувати тільки тоді, коли воно послуговується ідеальною риторикою. Сутність її полягає в тому, щоб якнайбільше членів суспільства були озброєні риторичними знаннями, спілкуючись між собою, доводили це суспільство до гармонії. Тобто комунікація між різноманітними осередками, організаціями, установами, колективами має бути не конфронтативною, а толерантною та ефективною. А ідея толерантності спілкування ґрунтується на багатьох чинниках, найважливішими з яких є засвоєння риторичних умінь і навичок.

Висновки. Риторика навчить аргументувати, переконувати, обстоювати свою позицію, запалювати й надихати слухачів, вчить думати, слухати і чути, а отже, зумовлює потребу її вивчення під час здобуття всіх спеціальностей вищої

освіти. Риторика має стати обов'язковою навчальною гуманітарною дисципліною у закладах вищої освіти України.

References

- Kunch Z., *Ukrayinska rytoryka: istoriy stanovlennia i rozvytku: navchalnyi posibnyk*, Lviv: Vydavnytstvo «Lvivskoyi politekhniky», 2011, . // Куньч З., *Українська риторика: історія становлення і розвитку: навчальний посібник*, Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2011, 248 с.
- Matsko L., Matsko O., *Rytoryka: navchalnyi posibnyk*, Kyiv: Vyshcha shkola, 2003, 311 s. // Мацько Л., Мацько О., *Риторика: навчальний посібник*, Київ: Вища школа, 2003, 311 с.
- Pedahohichna rytoryka: istoriya, teoriya, praktyka: monohrafiia* / za red. O. A. Kucheruk, Kyiv: KNT, 2016, 258 s. // *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія* / за ред. О. А. Кучерук, Київ: КНТ, 2016, 258 с.
- Sahach H.M., *Rytoryka: navchalnyi posibnyk* / vyd. 2-e pererobl., Kyiv: In Yure, 2000, 68 s. // Сагач Г.М., *Риторика: навчальний посібник* / вид. 2-е переробл., Київ: Ін Юре, 2000, 68 с.
- Fenko M., Matsiuk Z., *Krasnomovstvo: navchalnyi posibnyk*, Lutsk: Vezha Druk, 2015, 212 s. // Фенко М., Мацюк З., *Красномовство: навчальний посібник*, Луцьк: Вежа Друк, 2015, 212 с.

Клавдія Панасюк – доцент кафедри Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1452-6743>

Email: panasiuk_kv@ukr.net